

Rozynkowski, Waldemar

Wielkość uposażenia w ziemię średniowiecznych kościołów parafialnych w diecezji chełmińskiej

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 30 (322), 17-28

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Toruń

Waldemar Rozyrkowski

WIELKOŚĆ UPOSAŻENIA W ZIEMIĘ
ŚREDNIOWIECZNYCH KOŚCIOŁÓW PARAFIALNYCH
W DIECEZJI CHEŁMIŃSKIEJ

Dnia 28 VII 1243 roku papież Innocenty IV utworzył diecezję chełmińską¹. Obejmowała ona swoimi granicami ziemię chełmińską i lubawską. Wcześniej teren ziemi chełmińskiej należał do diecezji płockiej i częściowo włocławskiej. Utworzenie diecezji chełmińskiej wpłynęło na zintensyfikowanie działań chrystianizacyjnych na omawianym terenie. Jedną z głównych trosk biskupów chełmińskich, poczynając od Heidenryka, było tworzenie nowych parafii. Nie wiemy dokładnie, ile ośrodków duszpasterskich istniało na terenie ziemi chełmińskiej przed utworzeniem samodzielnej diecezji. Kiedy w roku 1251 biskup Heidenryk erygował katedrę w Chełmży, zaznaczył w dokumencie, że na terenie jego diecezji istnieje niewiele kościołów². Nie negując osiągnięć chrystianizacyjnych okresu sprzed 1243 roku, możemy stwierdzić, że dopiero utworzenie diecezji rozpoczęło planową akcję zakładania parafii. Najbardziej dynamiczny okres powstawania parafii przypada na przełom XIII i XIV wieku.

Mówiąc o parafiach, nie sposób pominąć sprawy uposażenia plebana. Bez zabezpieczenia socjalnego duchownego nie można było erygować parafii³. Na terenie państwa zakonnego na uposażenie parafii składały się z reguły: ziemia, ofiary w naturze, świadczone w ramach dziesięciny, bądź też jako forma wdzięczności i wynagrodzenie za sprawowanie różnych czynności duszpasterskich przez plebana, np. odprawianie mszy św., udzielanie sakramentów; ofiary pieniężne; różne fundacje⁴. Głównym miernikiem wartości i zamożności była w średniowieczu zie-

¹ A. Radziwiński, *Wokół początków diecezji chełmińskiej*, *Zapiski Historyczne* 1996, t. 61, z. 2-3, s. 11.

² *Urkundenbuch des Bisthums Culm* (dalej UBC), t. 1, wyd. C. P. Woelky, Danzig 1885, nr 29.

³ Zob. np. S. Litak, *Formowanie się sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w.*, *Roczniki Humanistyczne* 1964, t. 12, z. 2, s. 108 n.

⁴ J. Sarnowsky, *Die wirtschaftliche Lage der Pfarreien im Deutschordensland Preussen. Das Beispiel der Vikarie zu Mühlhausen*, [w:] *Vera Lex Historiae. Studien zu mittelalterlichen Quellen*, Köln 1993, s. 374-375.

mia, dlatego też ona stanowiła główne źródło utrzymania duchowieństwa parafialnego. Na terenie państwa zakonnego parafie uposażane były z reguły w wielkości: wiejskie od 2 do 8 łanów, miejskie od 4 do 12 łanów⁵. W wyjątkowych przypadkach wielkości te były inne, np. w przypadku parafii toruńskiej i chełmińskiej.

Badania nad położeniem gospodarczym parafii w państwie zakonnym należą do mało zaawansowanych. Brak jest do tej pory szczegółowych badań nad uposażeniem poszczególnych parafii w diecezjach krzyżackich. Nikt nie dokonał także szczegółowego zestawienia wielkości uposażenia w ziemię parafii diecezji chełmińskiej. Położeniem socjalnym duchowieństwa w państwie zakonnym zajmowali się H. Steffen i J. Sarnowsky⁶.

Cenne uwagi o związku uposażenia z patronatem na terenie państwa zakonnego przedstawił ostatnio M. Arszyński⁷.

O łanach plebańskich wspomina S. Kujot, ustalając czas powstawania poszczególnych parafii⁸. Poza tym wielkość uposażenia niektórych parafii wymieniona jest w innych pracach zajmujących się dziejami wybranych parafii, bądź też w pracach przekrojowych nad dziejami diecezji chełmińskiej⁹. O uposażeniu parafialnym wspominają często historycy niemieccy, którzy zajmowali się rozwojem osadnictwa w poszczególnych okręgach ziemi chełmińskiej i lubawskiej: H. Plehn¹⁰, F. Schulz¹¹, X. Froelich¹², G. Lieck¹³, H. Maercker¹⁴ oraz B. Heym¹⁵.

Podstawą źródłową do odtworzenia średniowiecznych wielkości uposażenia są przede wszystkim wzmianki o uposażeniu plebana zawarte w dokumentach loka-

⁵ Tamże, s. 374.

⁶ H. Steffen, *Die Soziale Lage der Pfarrgeistlichkeit im Deutschordenstaat*, Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands 1921. t. 23, s. 1-97; J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftliche Lage der Pfarreien*, s. 373-420.

⁷ M. Arszyński, *Stosunki między Zakonem Krzyżackim a społeczeństwem w świetle rozważań nad organizacją budowy kościołów parafialnych w Prusach*, [w:] *Zakon Krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach*, pod red. Z. H. Nowaka, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 1995, R. 86, z. 3, s. 165-184.

⁸ S. Kujot, *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej?*, cz. 1, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1902, t. 9, s. 3-149; 1903, t. 10, s. 150-191; cz. 2, *ibid.*, 1904, t. 11, s. 1-128; 1905, t. 12, s. 129-371.

⁹ Np. *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928; krótka charakterystyka parafii w poszczególnych dekanatach w serii wydawniczej Diecezja Toruńska. Historia i teraźniejszość.

¹⁰ H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strassburg in Westpreussen*, Leipzig 1900; tenże, *Ortsgeschichte des Kreises Strassburg in Westpreussen*, Zeitschrift des Historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder (dalej ZHVRM), t. 30, Königsberg 1900.

¹¹ F. Schulz, *Geschichte der Stadt und des Kreises Kulm bis zum Jahre 1479*, Danzig 1876.

¹² X. Froelich, *Geschichte des Graudenzer Kreises*, Bd. 1-2, Danzig 1884-1885.

¹³ G. Lieck, *Die Stadt Löbau im Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, ZHVRM, t. 25-29, Marienwerder 1892.

¹⁴ H. Maercker, *Geschichte des Ländlichen Ortschaften und der drei kleinere Städte des Kreises Thorn*, Thorn 1899.

¹⁵ B. Heym, *Geschichte des Kreises Briesen und seiner Ortschaften*, Briesen 1902.

cyjnych¹⁶ oraz w spisach czynszów z poszczególnych okręgów administracyjnych państwa zakonnego¹⁷. Ponieważ nie daje to pełnego obrazu omawianego zagadnienia, zmuszeni jesteśmy korzystać ze źródeł późniejszych. Informacje o uposażeniu znajdujemy w lustracjach dóbr królewskich z XVI i XVII wieku¹⁸. Najcenniejszym źródłem są jednak inwentarze dóbr biskupa i kapituły z początku XVII wieku oraz pierwsze zachowane wizytacje diecezji chełmińskiej z lat 1641, 1647 i 1667-1672¹⁹. Wyjątkowo dla parafii w Stoszewach wykorzystamy wizytację z XVIII wieku²⁰.

Sprawa uposażenia ściśle związana jest z prawem patronatu. Nie kto inny, jak właśnie patron zobowiązany był do stworzenia podstaw egzystencji mającego powstać kościoła i parafii. Patron wywiązywał się z tego obowiązku nie poprzez świadczenia doraźne, lecz przez jednorazową fundację pewnej masy majątkowej tworzącej tzw. *dos ecclesiae*, który był przeważnie w formie określonego przydziału ziemi²¹. Ziemia ta z reguły wolna była od czynszu. Odnosi się to przede wszystkim do parafii wiejskich²². Nie brakowało jednak wyjątków, kiedy to pleban płacił z części łańców czynsz. Z terenu diecezji chełmińskiej czynsz płacili między innymi plebani z Kruszyn i Radowisk²³. Pleban z Linowa oddawał „*zcinsset 7 1/2 sc. von 1/2 hu-*

¹⁶ *Preussisches Urkundenbuch* (dalej PrU), t. 1-6, Königsberg 1882 – Marburg 1986; UBC, t. 1-2, wyd. C. P. Woelky, Danzig 1885-1887; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, C 61. Wypisy z dokumentów lokacyjnych miejscowości i parafii diecezji chełmińskiej i pomezjańskiej oraz kopie odpisanych dokumentów wykonane w Archiwum Państwowym w Królewcu 1771 r. (dalej C 61).

¹⁷ W większości nie publikowane znajdują się w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Hauptabteilung XX: Ordensbriefarchiv (dalej OBA) i Ordensfolianten (dalej OF); niektóre opublikował J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preussen (1382-1454)*, Köln-Wien 1993, np. s. 732-743 (w tabeli Sarnowsky).

¹⁸ *Lustracja dóbr królewskich województw malborskiego i chełmińskiego 1565* (dalej Lustr., 1565), wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1961; *Opis Królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664* (dalej Op. król., 1664), wyd. J. Paczkowski, Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu (dalej Fontes TNT), 1938, t. 32.

¹⁹ *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614 z uwzględnieniem późniejszych do r. 1759 inwentarzy* (dalej Inw. bp., 1614), wyd. A. Mańkowski, Fontes TNT, 1927, t. 22; *Inwentarze dóbr Kapituły Katedralnej Chełmińskiej z XVII i XVIII w.*, wyd. A. Mańkowski, Fontes TNT, 1928, t. 23; *Visitationes Ecclesiarum Dioecesis Culmensis et Pomesaniae Andrea Leszczyński episcopo A. 1647 factae*, curavit A. Pobłocki, Fontes TNT, 1900, t. 4; *Visitationes Episcopatus Culmensis Andre Olshowski culmensi et pomesaniae episcopo A. 1667-1672 factae* (dalej Vis 1667-1672), curavit B. Czaplą, Fontes TNT, 1902-1904, t. 6-10; oraz nie publikowana wizytacja dekanatu chełmińskiego znajdująca się w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, Wizytacje dekanalne, C 14 Dekanat Chełmiński (dalej C 14).

²⁰ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Wizytacje generalne przeprowadzane przez biskupów, C 69 wizytacja biskupa Karola Hohenzollerna (1785-1795) (dalej C 69).

²¹ S. Schröcker, *Die Kirchenpflegschaft. Die Verwaltung des Niederkirchenvermögens durch Laien seit dem ausgehenden Mittelalter*, [w:] *Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaften im katholischen Deutschland*, Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Staatswissenschaft, nr 67, Paderborn 1934, s. 70, 91; M. Arsyński, *Stosunki między Zakonem*, s. 170.

²² J. Sarnowsky, *Die wirtschaftliche Lage*, s. 381.

²³ H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strassburg*, s. 44.

ben²⁴. Inaczej mogło być w przypadku uposażeń większych parafii miejskich. Za-uważamy, że w XV wieku plebani obciążani byli płaceniem czynszu. Ze spisów czynszów komturstwa starogrodzkiego z ok. 1442 roku dowiadujemy się, że *der pfarrer czu Colmen czins XL mir XX mirk uff Ostern und XX mir uff Michaelis czu gebyn*²⁵. Między latami 1445-1451 plebani z Chełmna i Torunia oddawali: *der phar-rere zcum Colme 8* (marki W. R.), *der pharrer zcu Thorun 10*, ...*der pfarrer in der Newenstadt Thorun 20*...²⁶.

Pleban nie zajmował się osobiście uprawą posiadanego pola. Ziemia była wydzierżawiana. Nie oznacza to jednak, że kapłani nie interesowali się sprawami gospodarczymi. Arcybiskup ryski Henning przypomniał kapłanom w statutach prowincjonalnych w 1428 roku *de rebus ecclesie non alienandis*²⁷.

Odrębny problem stanowi tzw. *fabrica ecclesiae*. Od XI wieku w Europie Zachodniej rozpoczął się proces tworzenia, innego od beneficjum plebańskiego, majątku kościelnego. Miał być on przeznaczony głównie na potrzeby budowy i utrzymania świątyni. Dla majątku tego przyjęła się oddzielna nazwa *fabrica ecclesiae*. Majątki „fabryki” występowały zapewne na terenie państwa zakonnego²⁸. Jest to jednak zupełnie inny problem, który wybiega poza ramy naszych zainteresowań.

Przechodząc do przedstawienia zestawienia tabelarycznego wielkości uposażenia poszczególnych parafii diecezji chełmińskiej muszę zaznaczyć, że brałem pod uwagę tylko pierwszą informację o beneficjum plebańskim danej parafii. Nie zajmuję się w ten sposób np. zmianą wielkości tego uposażenia lub w ogóle stwierdzeniem, czy wszędzie kościoły otrzymały rzeczywiście takie uposażenie, o jakim

²⁴ J. Sarnowski, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens*, s. 737.

²⁵ OBA, nr 8205, s. 2 v.

²⁶ J. Sarnowski, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens*, s. 758.

²⁷ „Impium enim est, ut is, qui ecclesie nichil attulit, dampnum ei inferat et gravamen, ut a nonnullis beneficiatis in nostra provincia, presertim ecclesiarum rectoribus, comperimus fore factum, qui suarum ecclesiarum terras rurales, fenicidia et pertinencias alias, quibus ipse ecclesie in suarum fundacionum primordiis sunt dotate, processu temporis ab eisdem ecclesiis alienando distrahunt seu distrahi permiserunt, usibus applicando prophanis, sic, quod earundem ecclesiarum rectores aut eorum successores ob distraccionem aut alienacionem huiusmodi non possunt in domibus, suis morari aut populo sibi commisso assistere et sepius ecclesie, que antea, cum in sua integritate fuerant, suos rectores cum uno aut duobus capellanis honorifice sustentare valuerunt, jam vix unum aut penitus nullum, saltem ydoneum, sufficunt enutrire, propter quod istis temporibus ad ipsarum regimen nullus ydoneus vel vix aliquis populo congruus poterit reperiri, ex quo non modica animarum pericula generantur. Ea propter statuimus, ut terre rurales, fenicida ac alie pertinencie, sic, ut prefertur, ab ipsis ecclesiis indebite distracte, quantocius integraliter restituantur. Quia vero nonnullae parrochiales ecclesie nondum sunt dotate, volumus, ut tales quantocius per eos, ad quos hoc spectat, prout justum est, dotentur”, Liv- Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Bd. 7, hrsg. H. Hildebrand, Moskwa 1881, nr 690, s. 477; K. Neitmann, *Christliche Unterweisung von Deutschen und Preussen im Ordensland Preussen, Westpreussen-Jahrbuch*, 1996, t. 46, s. 61-62.

²⁸ Ostatnio poświęcił temu zagadnieniu nieco uwagi M. Arszczyński, *Stosunki między Zakonem*, s. 171-178.

mówi np. dokument lokacyjny²⁹. O tym, że wielkości te ulegały zmianie, świadczy najlepiej chociażby przykład uposażenia parafii chełmińskiej³⁰.

Tabela 1
Wielkość uposażenia średniowiecznych parafii diecezji chełmińskiej

Parafia	Wielkość uposażenia w łanach	Pierwsza wzmianka	Źródło
Bierzgłowo	4	1647	Vis 1647, s. 19
Biskupice	6	1647	tamże, s. 7
Błędowo	4	1565	Lustr. 1565, s. 123
Bobrowo	4	1647	Vis 1647, s. 56
Boleszyn	6	1647	tamże, s. 98
Boluminek	4	1647	tamże, s. 20
Brodnica	—	—	—
Brudzawy	4	1647	tamże, s. 58
Brzozie Lubawskie	4	1446	OBA, nr 9228, s. 1
Bursztynowo	4	ok. 1400	OF, nr 93, s. 99
Byszwałd	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 36
Chełmno	88	1233	PrU, t. 1/1, nr 105
Chełmonie	1 1/2	1647	Vis 1647, s. 73
Chełmża	12	1251	UBC, t. 1, nr 29
Czarnowo	6	1667-1672	Vis 1667-1672, s. 263
Czarże	2	1647	Vis 1647, s. 23
Czyste Wielkie	4	1667-1672	Vis 1667-1672, s. 170
Dąbrówka Król.	5	1667-1672	Vis 1667-1672, s. 727
Dębowa Łąka	4	1647	Vis 1647, s. 73
Dźwierzno	6	1647	tamże, s. 29
Golub	4	1647	tamże, s. 61
Gostkowo	6	1641	C 14, s. 8 v
Górale	4	1322	PrU, t. 2/2, 394
Grabowo	6	1614	Inw. bp., 1614, s. 44

²⁹ Problem zwiększenia lub zmniejszenia beneficjum plebańskiego przedstawił ogólnie dla całego terenu państwa zakonnego wspomniany już H. Steffen, *Die Soziale Lage*, s. 19-31.

³⁰ Przywilej z 1233 roku wymienia wielkość 88 łanów, w odnowionym przywileju z 1251 roku jest już mowa tylko o 44 łanach, PrU, t. 1/1, nr 105, 252; oczywiście nie mamy nawet pewności, czy ta pomniejszona wielkość zaistniała faktycznie, wątpliwości wyraził między innymi Z. H. Nowak, *Dzieje Chełmna do końca XVIII w.*, [w:] *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, pod red. M. Biskupa, Warszawa 1987, s. 83.

Parafia	Wielkość uposażenia w łanach	Pierwsza wzmianka	Źródło
Grębocin	—	—	—
Grodziczno	4	1647	Vis 1647, s. 94
Gronowo	3	1641	C 14, s. 10
Grudziądz	18	1565	Lustr. 1565, s. 198 ³¹
Gruta	8	1282	PrU, t. 1/2, nr 410
Grzybno	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 124
Grzywna Biskupia	4	1641	C 14, s. 6
Gwiżdżiny	5	1605	Inw. kap., s. 14
Jabłonowo	4	1647	Vis 1647, s. 51
Jarantowice	6	ok. 1400	OF, nr 93, s. 99
Kaszczorek	3	1773	Maercker, s. 307
Kawki	4	1446	OBA, nr 9228, s. 1 v
Kazanice	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 38
Kielbasin	4	1641	C 14, s. 17
Kiełpiny	6	1667-1672	Vis 1667-1672, s. 625
Kijewo Królewskie	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 116
Kokocko	—	—	—
Kowalewo	4	1647	Vis 1647, s. 74
Kruszyny Wielkie	4	1446	OBA, nr 9228, s. 2
Kurkocin	4	1448-1449	OBA, nr 9600, s. 5
Kurzętnik	5	1361	UBC, t. 1, nr 309
Lembarg	6	1446	OBA, nr 9228, s. 2

³¹ Bardzo trudno jest ustalić, jakiej wielkości było pierwotne uposażenie parafii pw. Mikołaja w Grudziądzu. Uposażenia nie wymienia dokument lokacyjny z 1291 roku. Nie mamy wzmianek o łanach plebana grudziądzkiego z okresu średniowiecznego. Podana wielkość nie była na pewno uposażeniem plebana w średniowieczu, jednakże jest to pierwsza wzmianka, obejmująca całe uposażenie plebańskie, dlatego została umieszczona w zestawieniu. Pierwsze informacje o beneficjum plebańskim posiadamy dopiero z XVI wieku. W 1524 roku kościół otrzymał 3 łany, X. Froelich, *Geschichte der Graudenzer Kreises*, t. 1, s. 106-107. Zapewne to te łany wymienia później wizytacja z 1667-1672 roku, Vis 1667-1672, s. 296. W 1533 roku jest wzmianka o 8 łanach parafialnych, które zostały przekazane miastu, X. Froelich, *Geschichte der Graudenzer Kreises*, t. 1, s. 108-109, 205-206; UBC, t. 2, nr 891.

Parafia	Wielkość uposażenia w łanach	Pierwsza wzmianka	Źródło
Lidzbark Welski	6	1446	OBA, nr 9228, s. 1
Linowo Królewskie	6	1293	PrU, t. 1/2, nr 613
Lipinki	6	1339	PrU, t. 3/1, nr 266
Lipnica	6	1448-1449	OBA, 9800, s. 3
Lisewo	4	1448-1449	tamże, s. 5 v
Lubawa	8	1614	Inw. bp., 1614, s. 31
Lubicz	—	—	—
Łąkorz	6	ok 1400	OF, nr 93, s. 99
Łążyn	6	1376	Maercker, s. 632
Łobdowo	4	1448-1449	OBA, nr 9800, s. 4 v
Łopatki	6	ok. 1400	OF, nr 93, s. 99
Mroczo	6	1614	Inw. bp., 1614, s. 57
Mszano	4	1614	tamże, s. 94
Nawra	4	1641	C 14, s. 4 v
Niedźwiedz	6	1647	Vis 1647, s. 72
Nieżywieć	4	1446	OBA, nr 9228, s. 1
Nowawieś	4	1448-1449	OBA, nr 9800, s. 4 v
Nowawieś Król.	6	1435	Sarnowsky, s. 735
Okonin	4	1325	PrU, t. 2/2, nr 500
Orle	—	—	—
Orzechowo	8	1293	UBC, t. 1, nr 131, 132
Osieczek	—	—	—
Ostromecko	—	—	—
Ostrowite (k. Golubia)	6	1448/1449	OBA, nr 9800, s. 2
Ostrowite (k. Łasina)	4	1647	Vis 1647, s. 52
Papowo Biskupie	4	1641	C 14, s. 1
Papowo Toruńskie	4	1647	Vis 1647, s. 16
Pluskowęsy	4	1311	PrU, t. 2/1, nr 49
Płowęż	4	1647	Vis 1647, s. 50

Parafia	Wielkość uposażenia w łanach	Pierwsza wzmianka	Źródło
Pluźnica	4	1667-1672	Vis 1667-1672, s. 696
Pokrzydowo	4	1647	Vis 1647, s. 56
Prątnica	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 49
Przečno	4	1641	C 14, s. 5 v -
Pułkowo Wielkie	4	1448-1449	OBA, nr 9800, s. 5 v
Radoszki	4	1605	Inw. kap., s. 32
Radowiska Wielkie	6	1340	PrU, t. 3/1, s. 347
Radzyn Chełmiński	5	ok. 1400	OF, nr 93, s. 99
Rogowo	—	—	—
Rożental	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 42
Rumian	4	1341	PrU, t. 3/1, nr 376
Rychnowo	—	—	—
Ryńsk	4	1647	Vis 1647, s. 70
Rywałd	4	ok. 1400	OF, nr 93, s. 99
Samplawa	4	1647	Vis 1647, s. 89
Sarnowo	2	1647	tamże, s. 40
Słozewy	4	1785-1793	C 69, s. 58-59, 76-78
Słup	6	1285	PrU, t. 1/2, nr 459
Srebniki	4	1404	Maercker, nr 34, s. 637
Starogród	—	—	—
Stary Toruń	wsie: Przysiek, Smolno, Górsk	1346	PrU, t. 4, nr 75
Szynych	4	1364	PrU, t. 6/1, nr 334
Świecie	—	—	—
Świerczyński	4	1647	Vis 1647, s. 17
Toruń (n. miasto)	—	—	—
Toruń (st. miasto)	44	1233, 1251	PrU, t. 1/1, nr 105, 252
Trzciano	—	—	—
Trzebcz Królewski	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 133
Tylice	6	1614	tamże, s. 59

Parafia	Wielkość uposażenia w łanach	Pierwsza wzmianka	Źródło
Unisław	4	1614	tamże, s. 120
Wabcz	6	1288	PrU, t. 1/2, nr 524
Wałycz	4	1338	PrU, t. 3/1, nr 204
Wąbrzeżno	4	1647	Vis 1647, s. 69
Wapiersk	4	1446	OBA, nr 9228, s. 3 v
Wielka Łąka	4	1647	Vis 1647, s. 25
Wiewiórki	4	1435	Sarnowsky, s. 735
Wlewsz	4	1647	Vis 1647, s. 96
Wrocki	6	1647	Vis 1647, s. 59
Wronie	—	—	—
Zajączkowo	4	1647	Vis 1647, s. 30
Zieleń	4	1448-1449	OBA, nr 9800, s. 2 v
Złotowo	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 46
Zwiniarz	4	1614	Inw. bp., 1614, s. 51
Żmijewo	4	1446	OBA, nr 9228, s. 2 v

Zestawienie ilościowe poszczególnych wielkości uposażenia przedstawia się następująco:

Tabela 2
Zestawienie wielkości uposażenia

Wielkość uposażenia	Liczba parafii
1 1/2 ł	1
2 ł	2
3 ł	2
4 ł	63
5 ł	4
6 ł	25
8 ł	3

Wielkość uposażenia	Liczba parafii
12 ł	1
18 ł	1
44 ł	1
88 ł	1
inne	1
brak inf.	14
Razem	119

Z zestawienia wynika jasno, że parafie w diecezji chełmińskiej były uposażone w przeważającej większości w 4 łany. Druga wielkość to 6 łanów. Ponieważ dla wielu parafii nie dysponujemy źródłowym potwierdzeniem liczby łanów z okresu średniowiecza, tylko z okresu późniejszego, jest wielce prawdopodobne, że wielkości 1 1/2, 2 i 3 łany mogły stanowić pierwotnie 4 łany, natomiast beneficjum w wysokości 5 łanów mogło stanowić pierwotnie 6 łanów.

Wyraźnie odróżniają się beneficja dla parafii w Chełmnie i Toruniu. Żadna inna parafia nie była tak wysoko uposażona w całym państwie zakonnym³². Przyczyn takiego stanu należy upatrywać przede wszystkim w uwarunkowaniach politycznych okresu, w którym uposażano wspomniane parafie. Przy obu nadaniach zastępujący jest podział każdego uposażenia na dwie części. Wielkość 8 (później 4) łanów dla parafii chełmińskiej i 4 łany dla parafii toruńskiej wyznaczone koło miast, a pozostała wielkość w innym miejscu³³. Być może wielkości te stanowiły bezpośrednie utrzymanie plebana, natomiast pozostałe stanowiły tzw. *fabrica ecclesiae*.

Dla części parafii z różnych powodów trudno jest odtworzyć wielkość uposażenia. Dotyczy to między innymi parafii w Brodnicy i Nowym Mieście Toruniu.

Nie posiadamy bezpośrednich informacji o uposażeniu plebana brodnickiego. Prawdopodobnie łany plebańskie leżały na obszarze lasu miejskiego (późniejszego Lasu Karbowskiego). Miało się tu znajdować pierwotne uposażenie miasta. Po otrzymaniu przez Brodnicę w roku 1416 terenu Bürgersdorfu (osada zaginiona, położona na południe od Brodnicy)³⁴ i Michałowa pola pierwotnego uposażenia zostały zalesione³⁵. Wizytacja z 1647 roku podaje: *Proventus ecclesia habet ex certis domunculis censum et ex eleemosyna*³⁶.

Nic nie mówi o parafii i tym samym o uposażeniu dokument lokacyjny Nowego Miasta Torunia z 1264 roku. Być może kościół otrzymał pewne uposażenie ziemskie dopiero w 1434 roku. Wtedy to bowiem wielki mistrz Paweł Rusdorf nadał Nowemu Miastu Toruniowi dwie wsie Łubiankę i Koryta³⁷.

Bardzo trudne jest do ustalenia położenie posiadanych przez plebana łanów. Na pewno nie zawsze musiały być wydzielone w jednym kawałku, poza tym ich położenie w ciągu wieków mogło ulegać zmianie. W czasie nadawania prawa połowu ryb mieszkańcom Gruty przez wielkiego mistrza Karola z Trewiru w roku 1315 dowiadujemy się, że gdzieś niedaleko jezior Lomme (jeziro Księżę) i Ein-

³² H. Steffen, *Die Soziale Lage*, s. 7.

³³ PrU, t. 1/1, nr 105, 252; K. Zielińska-Melkowska, *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński (1233-1251)*, Biblioteczka Toruńska nr 2, Toruń 1984, s. 92, 105.

³⁴ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, opr. K. Porębska, M. Grzegorz, pod red. M. Biskupa, Wrocław 1971, s. 14-15.

³⁵ J. Powierski, *Studia nad początkami miasta Brodnicy w świetle źródeł pisanych*, [w:] *Szkieł brodnickie*, t. 2, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica 1993 (druk: 1994), s. 119-120; H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strassburg*, s. 121 nn. i 128 n; tenże, *Ortsgeschichte des Kreises Strassburg*, s. 113 n.

³⁶ Vis 1647, s. 53.

³⁷ H. Maercker, *Geschichte des Ländlichen Ortschaften*, s. 319, 368.

liczsee (jezioro Wolczak) znajdowała się ziemia plebana³⁸. Dobra ziemskie plebana wąbrzeskiego wspomniane są w dokumencie z 1438 roku, kiedy to wielki mistrz Paweł von Russdorf potwierdza zakup miejscowości Cymbark przez biskupa i kapitułę chełmińską³⁹.

W roku 1591 benedyktyнки z Chełmna, które sprawowały patronat nad kościołem parafialnym w Czystym, dokonały nowego wymierzenia gruntów plebańskich. Kronika tak opisuje nowe położenie: „Ról, które plebanowi nowo wymierzono, ta jest wymiara: Naprzód pierwsze pole pod Storlus. W pierwszej sztuce od Storlusa morgów 11, prętów kopnych 12. W drugiej sztuce morgów półosma i prętów kopnych 45. W trzeciej sztuce morgów półosma i prętów kopnych 26, suma wszystkiego morgów 26, prętów kopnych 83. Drugie pole pod Kowaliniec. W pierwszej sztuce morgów 7, prętów kopnych 60, w drugiej sztuce na Szerokiej morgów 13 i prętów 106. W trzeciej sztuce morgów 8 1/2, prętów 135. Suma morgów 29, prętów 1. W trzeciej pole pod Kijewo. Pierwsza sztuka od folwarku morgów 23 i prętów 100, w drugiej sztuce morgów 7, prętów 5. W trzeciej sztuce morgów 10, suma morgów 40, prętów 105. Suma wszystkich morgów 96, prętów kopnych 40. To uczyni włók 3, morgów 6, prętów 40”⁴⁰.

Wiele szczegółowych informacji dotyczących uposażenia posiadamy dopiero ze źródeł XVII-wiecznych. Beneficjum, które należało do plebana z Wroceń, położone było w trzech równych parcelach obok siebie. Ciągnęły się one od zabudowań plebańskich w kierunku Płachot, Łobdowa i Golubia⁴¹. We wsi Bielsk znajdowała się w 1662 roku 1 włoka plebana z Kowalewa⁴². Pleban z Lidzbarka posiadał 4 włoki we wsi Nowy Dwór⁴³.

W momencie, kiedy dany kościół parafialny tracił swoją samodzielność i stawał się filialnym, jego uposażenie przechodziło na konto plebana, który sprawował teraz nad nią pieczę. W ten sposób, kiedy parafia w Wapiersku straciła swoją samodzielność i została włączona do parafii w Lidzbarku, beneficjum plebańskie w wysokości 4 łanów zwiększyło uposażenie plebana fary lidzbarskiej⁴⁴. Uposażenie plebana z Wałycza należało po utracie samodzielności parafii do kościoła wąbrzeskiego⁴⁵. Nie znamy średniowiecznych wzmianek o uposażeniu parafii w Słoszewach. Dopiero w sprawozdaniach wizytacyjnych biskupa Karola Hohenzollerna z roku 1792 znajdujemy odpowiednie informacje. W tym czasie Słoszewy należały do parafii we Wrockach. W XVIII wieku pleban Adam Spuszczynski przeglądając archiwum sołtysa w Małkach dowiedział się, że do kościoła w Słoszewach

³⁸ PrU t. 2/1, nr 123.

³⁹ UBC, t. 1, nr 565.

⁴⁰ Kronika benedyktynek chełmińskich, wyd. W. Szofdrski, Pelplin 1937, s. 47.

⁴¹ Vis 1667-1672, s. 539-540.

⁴² Op. król., 1664, s. 4.

⁴³ Tamże, s. 70.

⁴⁴ Tamże, s. 69.

⁴⁵ Tamże, s. 462.

należały kiedyś 4 włóki. Poczynił więc starania, aby je odzyskać. Zostały one uwieńczone sukcesem w 1757 roku⁴⁶.

Zestawienie wielkości uposażenia umożliwia wyciąganie wniosków co do chronologii powstawania niektórych parafii. Historycy już dawno zauważyli związek między rodzajem i wielkością uposażenia a czasem powstania danej parafii. Uposażenie podlegało bowiem przeobrażeniom, tak jak zmieniały się stosunki gospodarcze. Dotychczasowa literatura zwraca uwagę, iż charakterystycznymi składnikami pierwotnego uposażenia parafii były dziesięciny i całe wsie, przy czym element pierwszy odgrywał często dominującą rolę⁴⁷. Porównanie wielkości uposażenia pozwala w pewnym stopniu wskazać na fundacje starsze i młodsze.

Czy założenia te możemy w jakimś stopniu odnieść do parafii diecezji chełmińskiej? Parafie, których wielkość uposażenia jest większa niż 6 łanów, to: Gruta, Lubawa, Orzechowo, Chełmża, Toruń i Chełmno. Wielkość ta jest dla nas przesłanką do stwierdzenia, że parafie w tych miejscowościach istniały na pewno krótko po powołaniu do życia diecezji chełmińskiej. Część z nich mogła także istnieć już przed 1243 rokiem.

Nie dla wszystkich średniowiecznych parafii diecezji chełmińskiej udało się ustalić wielkość uposażenia ziemskiego. Wynika to przede wszystkim z braku odpowiednich źródeł. Ponieważ dla wielu parafii dysponujemy późniejszymi źródłami, nie możemy ustalić np. wielkości uposażenia dla parafii zanikłych w XV i XVI wieku. Dla wielu istniejących przez cały czas od okresu średniowiecza parafii informacje o uposażeniu zawarte w XVI i XVII-wiecznych źródłach odpowiadają zapewne wielkościom średniowiecznym. Odtworzenie wielkości uposażenia, jak i szczegółowa jego analiza, którą nie zajmowaliśmy się bliżej, są bardzo cennym materiałem w badaniach nad siecią parafialną diecezji chełmińskiej.

⁴⁶ Vis 1785-1793, s. 58-59, 76-78.

⁴⁷ E. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965, s. 19-20.